

ADAPTACE DOTAZNÍKU POST-CRITICAL BELIEF SCALE A PRVNÍ ZKUŠENOSTI S JEHO POUŽITÍM PŘI VÝZKUMU RELIGIOZITY ČESKÉ POPULACE

RENATA HACKLOVÁ

Cílem studie bylo ověřit psychometrické parametry pilotní verze české škály PCBS-short. Dalším cílem bylo zjistit, zda existují rozdíly mezi čtyřmi postoji k religiozitě a vybranými psychosociálními aspekty osobnosti. Soubor představovalo 278 dospělých (104 mužů a 174 žen, věkový průměr byl 41,9 let). Metody: Česká pilotní verze dotazníku PCBS-short měří Wulffovy dimenze religiozity. Pro zjištění některých aspektů pozitivně definovaného duševního zdraví ve vztahu k religiozním postojům bylo vybráno pět dotazníků: WHOQOL-BREF (generická kvalita života), SOC (smysl pro soudržnost, integritu), PSSS (vnímaná sociální opora) a GQ 6 (dispoziční vděčnost) a LOC (místo kontroly). Strukturu PCBS-short tvoří dvě dimenze a čtyři subškály. Na základě standardizovaných z-skorů byly vytvořeny čtyři skupiny religiozních postojů a dvě dvojice ze čtyř kvadrantů byly vybrány a porovnány.

Výsledky studie ukázaly, že žádná z náboženských dimenzí se neprokázala jako významný prediktor kvality života. Lidé v kvadrantu Second Naiveté měli statisticky významně vyšší spokojenost se životem, vnímanou sociální oporu a vděčnost než lidé v Externí kritice. Lidé v kvadrantu Second Naiveté měli významně lepší kvalitu života, spokojenost se životem, smysl pro soudržnost než lidé v kvadrantu Ortodoxie.

Klíčová slova: religiozita, spiritualita, postoj k náboženství, duševní zdraví, přesvědčení, sociální opora, místo kontroly, vděčnost, Belgie

Jedno z prvních témat výzkumů v oblasti psychologie náboženství, religiozity a spirituality bylo studium fundamentalismu a dalších typů předsudků. Lazarusova teorie copingu, kterou Pargament obohatil o náboženské způsoby zvládání (religious coping) zdůrazňuje důležitou roli kognitivní interpretace při zvládání stresu. Studie, které v poslední době potvrdily existenci pozitivních asociací mezi zdravím a religiozitou spekulují o určitém typu „religiózní kognice“, která stojí v pozadí tohoto vztahu. Systém přesvědčení a hierarchie hodnot souvisí rovněž s vývojem zralé nebo naopak méně zralé religiozity.¹ Přesto

¹ Souhrnnou definici religiozity podává Stráženec (2001): „Religiozita znamená osobní a kladný vztah člověka k náboženství (Bohu), zahrnující komplex jevů, zejména různé formy myšlení (dimenze „poznatky – náboženské přesvědčení“), prožívání (náboženské city) a jednání (kult, aktivita zaměřená na náboženské společenství). Člověk zaujímá postoj k náboženským obsahům, což se projevuje v individuálním hodnotovém systému. Různé stránky religiozity jsou v mnohostranném vzájemném vztahu s jinými charakteristikami osobnosti.“

V posledních desetiletích se častěji objevuje pojem spiritualita. Spiritualita je obvykle chápána jako subjektivní, zkušenostní a privátní dimenze ve vztahu k transcendentnu neboli jako „prožitkové jádro náboženství“ (Řičan, 2006), zatímco religiozita se více vztahuje i k objektivním a sociálním dimenzím, které poskytují kulturní rámec pro interpretaci spirituality. Vztah konstruktů spirituality a religiozity není dosud zcela objasněn. Někteří autoři používají termíny jako synonyma, jiní předpokládají jejich částečný překryv, ale chápou je jako odlišné pojmy. V literatuře se

se kognitivní aspekty religiozity (přesvědčení) jeví teoreticky dosud málo prozkoumány a chybí důkladnější znalosti o tom, jak (jakým způsobem) lidé o víře přemýšlejí a interpretují ji, popř. jak se tyto charakteristiky v jejich životě projevují.

Výzkumy na toto téma přinesly některé nekonzistentní výsledky, protože mnohdy postrádají vhodné teoretické zázemí, chybí jasné vymezení konstruktů i vhodná metodologie.

Mnoho nových metod se v posledních desetiletích objevilo zvl. v USA ve snaze překonat slabiny jednodimenzionálního přístupu, založeného na konstruktů zvnitřněné vnějšíkové religiozity, ale ne všechny metody je vhodné adaptovat v našem sociokulturním okruhu.

Dotazník Post-Critical Belief Scale (dále PCBS) se zaměřuje na kognitivní aspekt religiozity. Je relevantní pro země s vysokou mírou sekularizace, mezi které patří i Česká republika a výzkumně se uplatnil již v řadě zemí (Belgie, Dánsko, Německo, Velká Británie, Španělsko, Maďarsko, Polsko, Austrálie).

Popis metody

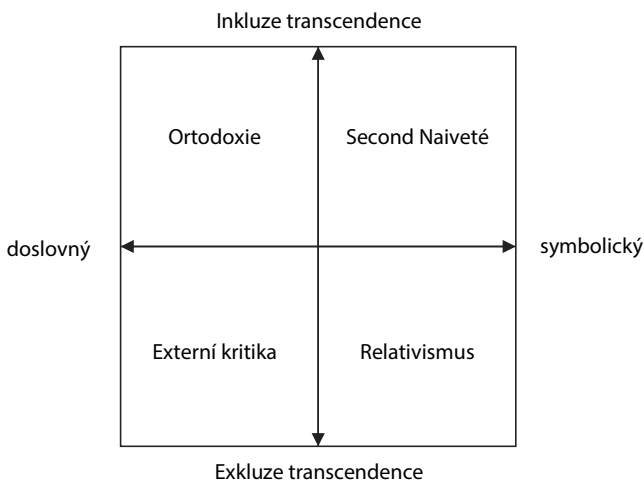
Původem belgický dotazník PCBS je operacionalizací teoretického modelu D. Wulffa (1991, 1997) a vychází z předpokladu, že lidé v Evropě se s křesťanským kulturním dědictvím setkávají a konfrontují, ať již prošli či neprošli procesem náboženské výchovy a ať již oblast náboženství přijímají nebo odmítají. Autoři (Hutsebaut, Fontaine 1996, 2000; Fontaine, Duirez, Luyten, Hutsebaut, 2003) na základě Wulffova modelu operacionalizovali čtyři základní postoje k náboženské oblasti, které lze lokalizovat do dvojdimenzionálního prostoru definovaného pomocí dvou bipolárních dimenzí.

Vertikální osa specifikuje, zda lidé věří v transcendentní realitu nebo ne. Poloha na této dimenzi vyjadřuje míru, do které je, či není člověk religiózní (event. spirituální). Horizontální dimenze zkoumá způsob, jak jsou náboženské či kulturní obsahy kognitivně zpracovány a interpretovány. Poloha na této dimenzi vyjadřuje stupeň, do kterého člověk interpretuje náboženské obsahy doslovně nebo symbolicky a zda k nim přistupuje rigidním nebo otevřeným způsobem. Dvě ortogonální osy ohraničují čtyři kvadranty, které popisují odlišné postoje lidí k náboženství. Výhodou popisu pomocí těchto dvou dimenzí je, že umožňuje oddělit stupeň religiozity od procesu zpracování náboženského obsahu, a tím lze přesněji definovat/určit rozdíly mezi systémy přesvědčení různých osob.

Autoři dotazníku nazvali čtyři základní postoje k náboženství (které jsou ekvivalentní k Wulffovým kvadrantům²); jako (I) Ortodoxie (literal affirmation), (II) Externí Kritika (literal disaffirmation), (III) Relativismus (symbolic disaffirmation), (IV) Second Naïveté (symbolic affirmation). Na základě skoru, který jedinec získá ve dvou dimenzích lze určit jeho umístění ve Wulffově schématu.

tato konceptuální a terminologická nejasnost překlenuje souslovím religiozita/spiritualita (RS). Náš text odkazuje převážně na „religiózní“ složku konstruktů.

² Wulffova typologie (podle kvadrantů): I doslovné schválení (literal affirmation), II doslovné odmítnutí (literal disaffirmation), III symbolické odmítnutí (symbolic disaffirmation) a IV symbolické schválení (symbolic affirmation).

Výklad postojů k náboženství podle modelu PCBS:

Schematicky lze zobrazit postoje na ploše jako čtyři kvadranty.

- (I) Ortodoxie. Osoby v tomto kvadrantu chápou existenci náboženských objektů doslovně a jednostranně, drží se pouze těch norem a hodnot, které uznává náboženská tradice, a v důsledku toho odmítají vše, co jejich konzervativní pohled zpochybňuje. Vyznačují se předsudky a nízkou kognitivní flexibilitou. Tato pozice odpovídá ideologii náboženského fundamentalismu.
- (II) Externí kritika. I když se osoby s tímto postojem považují za nevěřící, téma náboženství je přítomno, protože se vůči němu vymezují negativním, ambivalentním způsobem (odmítáním). Pohled na náboženství je kritický, nedůvěřivý. Tito lidé hledají objektivní jistotu, vyhýbají se nejistotě víry, která plyne z nemožnosti dokázat existenci Boha. Jejich areligiozita se pohybuje mezi krajnostmi autonomie a úplné pasivity v životě (vůči osudu). Náboženský jazyk chápou doslovně a odmítají jeho symbolický nebo metaforický výklad. Objektivní vědecký přístup (empirickou realitu) uznávají jako jediný způsob porozumění světu. Jsou méně dogmatictí a více intelektuálně zaměřeni než jedinci v kvadrantu I, ale své stanovisko rigidně obhajují a hůře se adaptují na nové okolnosti.
- (III) Relativismus. Osoby v tomto kvadrantu odmítají existenci transcendentní oblasti, ale uznávají symbolický obsah náboženských příběhů a mýtů. Zaujímají relativistický postoj vůči náboženské tradici a víře, která je chápána jen jako jedna z hodnot. Náboženský obsah může být kompatibilní s uznávanými hodnotami, ale nemá centrální postavení v jejich hierarchii hodnot a náboženský objekt není předmětem úcty. Víru interpretují jako systém smyslu mezi mnoha dalšími. Jsou reflektující, interpretativní, ale současně se drží racionálních přesvědčení, která odmítají vztahovat k transcendentní oblasti, protože se obávají idolatrie nebo sebeklamu a iluze.
- (IV) Second Naiveté neboli reinterpretace.³ Osoby v tomto kvadrantu považují náboženskou oblast za reálnou, ale nikoli v absolutním smyslu, spíše hledají její symbolický

³ V dalším textu budeme používat původní označení tohoto kvadrantu „Second Naiveté“ protože vhodný český ekvivalent prozatím chybí.

význam. Náboženské elementy chápou jako symboly, které odkazují za tyto objekty. Prošli procesem kritické reflexe (reinterpretace), který Ricoeur nazývá „second naiveté“. Náboženské obsahy jsou v jejich kognitivní struktuře dobře integrovány s dalšími elementy. Tito lidé mají rozvinuté metaforické, symbolické myšlení, vysokou jáskou integrity i hlubokou osobní víru.

Výzkumné studie s dotazníkem PCBS

Model rozlišuje mezi lidmi s otevřeným, komplexním systémem přesvědčení a lidmi s uzavřeným, rigidním systémem přesvědčení. I tzv. nereligiózní jedinci odpovídají v rámci této typologie buď otevřenému, nebo rigidnímu stylu myšlení. V dřívějších výzkumech religiozita často korelovala např. s předsudky, ale výsledky byly nekonzistentní. Použití dotazníku PCBS prokázalo, že spojení religiozity s předsudky především lze nalézt u těch věřících, kteří náboženské výroky chápou doslovně.

Studie s PCBS se zaměřují na charakteristiky čtyř dílčích postojů k oblasti náboženství (Ortodoxie, Externí kritika, Relativismus, Second Naiveté) a psychologické koreláty ve vztahu k oběma základním dimenzím. Prozatím realizované výzkumy sledovaly vztah PCBS s těmito proměnnými: s hodnotami (podle modelu Schwarze, např. univerzalizmus, tradicionalismus, zaměření na hedonické prožitky), sociální kognicí a postoji (dogmatismus, rasismus, autoritářství a další typy předsudků), morální kompetencí, kognitivními styly („need for closure“ vs „open-minded“), osobnostními rysy (v rámci pětifaktorového osobnostního modelu), zvládáním obtíží (coping), psychologickým zdravím (spokojenost se životem, kvalita života, well-being) a psychopatologickými symptomy (deprese, anxieta, hostilita), s emotivitou (pozitivní a negativní emoce nebo morální emoce viny a studu), empatií, obrazy Boha, postoji vůči institucionálně založenému náboženství, spirituálními zážitky, postoji ke smrti nebo vztahy k vývojovým etapám (např. koncept základní důvěry podle Eriksona).

Důležitá zjištění, rozšiřující oblast poznatků o R/S se vážou zvl. k dimenzi „doslovná – symbolická interpretace“. Protikladné postoje na této ose lze charakterizovat jako zaměření na konzervativní hodnoty (např. autoritářství, vyhledávání jistoty, tradicionalismus) versus zaměření na hodnoty liberální (univerzalizmus, sebedeterminace, otevřenost a příklon k nonkonformnímu chování aj.). Postoj doslovné interpretace lze mj. popsat jako obranný postoj vůči disonantním informacím. Naopak lidé s vysokou mírou symbolického myšlení se vyznačují otevřeným a flexibilním kognitivním stylem, zralou sebepercepcí a tolerancí k nejednoznačným informacím. Ve vztazích s druhými lidmi prokazují např. vyšší míru empatie a prosociálního chování. Z pohledu osobnostní typologie (NEO FFI v rámci modelu „Big Five“) korelovala ve výzkumech symbolická dimenze s rysy přívětivosti a otevřenosti (Peeters, Huntley, 2005). Adamovová (2013), která sledovala vztah PCBS, NEO FFI a moudrosti zjistila, že rysy otevřenosti a svědomitosti moderují vztahy mezi ortodoxií a second naiveté a kognitivními a reflexivními dimenzemi moudrosti. Flexibilita víry je pravděpodobně také úzce spojena s tím, jak lidé konstruují smysl života. Výzkum Maltose, Thegeho a Stegera (2010) prokázal korelaci symbolického myšlení s hledáním smyslu. Postoj označovaný jako „hledání“ (tzv. „quest orientation“) mají jedinci s vysokým skóre v této dimenzi, ať již jsou, či nejsou religiozni. V oblasti náboženského chování je symbolická dimenze spojena s internalizovanou náboženskou

praxí (Neyrinck, Hutsebaut, 2003), která souvisí např. s vyšší frekvencí modlitby nebo meditace. Společenská aktivita v rámci církve může, ale současně nemusí být projevem zralé a symbolicky uchopené religiozity. Jedinci, kteří silně věří a zároveň interpretují obsah symbolickým a nerigidním způsobem a svou víru vnímají jako centrální, dokážou lépe odolávat sociálním tlakům a konvencím a vyhnout se rigidnímu typu zbožnosti (uctívání). Autonomní regulace chování v belgické populaci korelovala se symbolickým myšlením a inkluzí transcendentna (Second Naiveté). Lidé se symbolickým způsobem myšlení prokazují vyšší morální kompetenci podle Kohlbergova modelu, jak se prokázalo ve výzkumech morálního rozhodování (Duriez, Soenens, 2006). Řešení morálních dilemat religiózních osob ale specificky souviselo i s tím, jaký typ učení zdůrazňuje jejich náboženská komunita (tradice). V případě komunitního důrazu na principy morálního rozhodování (na post-konvenčním stupni) vykazují vysoce religiózní osoby postkonvenční úroveň morálky. Jsou-li v náboženském společenství tyto principy potlačovány, pak může i velmi religiózní jedinec jevit sklony k dogmatismu a jiným typům předsudků a k nižší morální kompetenci. Pozitivní korelace „doslovného způsobu myšlení“ s autoritářstvím odráží uznávání konvenčních norem, hodnot, nekritické podřízení se autoritě a také hostilitu vůči těm, kteří normy narušují. L. Adamovová (2006), která sledovala na Slovensku vztah náboženského fundamentalismu, autoritářství a diskriminačních tendencí, zjistila, že tyto postoje podporují poslušnost vůči autoritě, konvenčnost, pocity nadřazenosti nebo sebeospravedlnění.

V širším kontextu tří velkých náboženských teistických tradic (křesťanství, judaismus, islám) sledovali Fox a Thomas (2008) obě dimenze ve vztahu k odpuštění. Výzkumníci zjistili, že jedinci s heterogenními religiózními systémy přesvědčení (v rámci různých náboženských tradic) se v postoji k odpuštění vzájemně více podobají než jedinci, kteří mají sekulární/humanistický systém přesvědčení. Náboženská tradice (religiozita) je pro věřícího důležitou součástí systému smyslu. Jestliže velká náboženství kladou důraz na hodnotu odpuštění, pak vysoce religiózně založení jedinci budou inklinovat k této charakteristice.

Korelační studie ve vztahu ke čtyřem postojům korespondují s výše zmíněnými poznatky, ale navíc se detailně zaměřují na rozdíly mezi čtyřmi postoji (umístěnými podél dvou os ve čtyřech kvadrantech).

- (I) Ortodoxie. Rigidní jáská struktura těchto jedinců koreluje s uzavřeným stylem myšlení, s rigidním lpěním na skupinových normách a hodnotách, odmítáním hodnot hedonismu, s autoritářskými postoji (right-wing-authoritarian), s percepcí vlastní nadřazenosti vůči jiným skupinám, s předsudky a netolerancí vůči etnickým minoritám, ale i s koncentrací a tlánutím k potřebě být součástí společenství (emoce „communitarian“) (Duriez, Hutsebaut, 2000).
- (II) Externí kritika. Tato ateistická pozice v modelu pozitivně koreluje s depresí, anxiétou, hostilitou, s anomíí (odmítáním náboženství, víry, která bývá v jiných výzkumech spojena s pocitem nejistoty). Naopak nekoreluje s pocity viny (patrně v důsledku odmítání náboženského učení, které zdůrazňuje vinu). V empirickém výzkumu byla u osob v tomto kvadrantu nalezena vysoká míra agresivity, pocitů zlosti a hněvu (Duriez, Hutsebaut, 2000; Luyten, Corveleyn, Fontaine, 1998). V kvalitativním výzkumu se v osobní biografii objevovala často ztráta blízkého člověka v raném dětství nebo adolescenci, po které následovala snaha tuto ztrátu kompenzovat nadměrným úsilím a kontrolou okolností (Wulff, 1997).

- (III) Relativismus. Tento postoj koreluje s komplexitou myšlení, se sociální senzitivitou s vhladem, s nízkými předsudky. Někdy se jedná o lehce anxiózní jedince, ale bez pocitů viny (kvůli odstupu od náboženské tradice). Ve výzkumu podle Eriksonova schématu nekorelovala tato pozice se základní důvěrou (Neyrinck, Hutsebaut, 2003).
- (IV) Second Naiveté. Wulff (1997) uvádí, že osoby s tímto postojem jsou obtížně popsateľné kvůli nedostatku vhodných metod. V hlubkovém rozhovoru se osoby v tomto kvadrantu vyznačovaly intelektuální orientací (ale s absencí autoritářských nebo etnocentrických postojů), schopností hluboké sebereflexe, zájmem o prohlubování vnitřního života, byly přirozeně autonomní a orientované k růstu a poznání. Obvykle měly šťastné dětství a dobré vztahy k rodičům. Ve vztahu k psychopatologickým symptomům byly nalezeny negativní korelace s depresí, anxiétou, hostilitou a pozitivní korelace s mírnými pocity viny (v důsledku důrazu náboženské tradice na vinu), které však neustily v maladaptivní fungování nebo psychopatologickou symptomatologii, protože je tito jedinci dokázali konstruktivně využít (Luyten, Corveleyn, Fontaine, 1998).

Dotazník PCBS byl použit jako součást větší testové baterie a ověřování jeho české (pilotní) verze bylo proto spojeno s explorací dalších charakteristik ve vztahu k dimenzím a kategoriím PCBS. České znění položek vycházelo z korekcí po dvojím dopředném (AJ–CZ) i zpětném (CZ–AJ) jazykovém překladu, s konečnou úpravou autorky tohoto textu.

Výzkumný soubor

Výzkumný soubor tvořilo 278 dospělých osob ve věku od 18–85 let ($M = 41,9$; $SD = 14,9$), z toho bylo 60 % žen a 40 % mužů. V souboru převažovaly osoby s VŠ vzděláním, které tvořily 64 % souboru (2/3 celého souboru), osoby se středoškolským vzděláním tvořily 28 % souboru a 8 % tvořily osoby s nižším vzděláním. Z hlediska příjmu má 88 % respondentů průměrný až nadprůměrný příjem (12 % respondentů má příjem nižší než průměrný). 58 % osob bylo ženatých/vdaných, téměř 30 % svobodných a 2 % rozvedených nebo vdov. S ohledem na zaměření výzkumu bylo u respondentů zjišťováno dvěma otázkami sebehodnocení religiozity/spirituality (R/S) a pravidelnost náboženské (komunitní) praxe. Jako osoby s vyšší RS se hodnotí 52 % souboru (vs. 48 % jako málo RS). Náboženskou praxi (návštěvu bohoslužeb) nevykonává vůbec 50 % respondentů, zřídka 5 %, občas 7 % a pravidelně 38 % respondentů. Rozložení praktikování náboženství podle mladší (<42 let) a starší věkové skupiny je v souboru vyrovnané. Zastoupení mužů a žen v poměru 1 : 2 koresponduje s obecně vyšší religiozitou žen. Jednalo se o specifickou skupinu respondentů s vyšším vzděláním: dvě třetiny osob v souboru mají VŠ a téměř třetina SŠ vzdělání.

Použité metody

Škála životní spokojenosti SWLS (Satisfaction with Life Scale, Diener et al., 1985) je tvořena pěti položkami, šestá byla dodána J. Křivohlavým. Jednodimenzionální dotazník měří kognitivní komponentu subjektivního well-being. Probandi vyjadřují míru souhlasu či nesouhlasu s položkami na sedmi bodové škále.

Dotazník na zjišťování celkové kvality života (WHOQOL-BREF; WHOQOL Group, 1998). Zkrácená forma dotazníku (z původní verze WHOQOL 100) obsahuje celkem 26 položek, které se hodnotí pomocí pětistupňové škály. 24 položek spadá do čtyř oblastí: fyzické (7 položek), psychologické (6 položek) a sociální (3 položky), environmentální (8 položek) a k tomu 2 obecné položky zjišťující celkové zdraví. Pro účely porovnání čtyř oblastí lze hrubý skor v každé oblasti transformovat na sumární skor pro každou oblast (0–100) a celkový skor. Škála dobře diskriminuje mezi nemocnými a zdravými probandy.

Smysl pro soudržnost: (SOC; Sense of Coherence; Anonovský, 1979) Metoda vychází z Antonovského koncepce nezdolnosti SOC. 29 položkový dotazník zjišťuje kromě celkové soudržnosti (osobnostní integrity) 3 dílčí dimenze: srozumitelnost (comprehensibility), zvládnutelnost (manageability,) a smysluplnost (meaningfulness). Respondenti vybírají odpověď na 7bodové škále se dvěma zakotvujícími frázemi. Vysoký skor vyjadřuje silný pocit koherence.

Místo kontroly (LOC, Locus of Control, Rotter 1966) vychází z Rotterova konceptu a má podobu vizuální analogové škály o délce 100 mm. Zkoumaná osoba v odpovědi na otázku „nakolik se domníváte, že máte svůj život ve svých rukou“ graficky vyznačí svou pozici mezi dvěma póly „vůbec ne – plně“. LOC může nabývat hodnot 0–100. Čím více se blíží hodnota 100, tím více směřuje k vnitřnímu místu kontroly, čím více se blíží 0, tím více jde o vnější místo kontroly.

Vnímaná sociální opora (PSSS, Percieved Social Support Scale; Blumenthal et al., 1985) Obsahuje 12 položek, v nichž osoba hodnotí dostupnost sociální opory a spokojenost s ní. Položky dotazníku jsou posuzovány na sedmibodové škále.

Vděčnost (GQ 6, McCullough et al., 2002) Jednodimenzionální dotazník měřící rysovou vděčnost. Probandi odpovídají na šest otázek na sedmibodové škále.

Religiozita – spiritualita (RS) Post-Critical Belief Scale; (PCBS, škála postkritické víry, 1996; Fontaine, Hutsebaut, Duriez et al., 2003)

Dotazník PCBS rozlišuje čtyři základní typy postojů k religiozitě, které byly operacionalizovány jako Ortodoxie, Externí kritika, Relativismus a Second Naiveté a které popsal v teoretickém modelu Wulff (1997). Původní originální verze dotazníku má 33, zkrácená PCBS-short má 18 položek hodnocených na 7bodové škále (1 – úplně nesouhlasím, 7 – naprosto souhlasím). Rozdělení položek v subškálách (v závorce uveden počet položek pro zkrácenou verzi): Ortodoxie 8 (5) položek, Externí kritika 9 (5) položek, Relativismus 8 (4) položek, Second Naiveté 8 (4) položek.

Použití metody PCBS

Z analýzy dat v našem souboru (PCA a scree-test) vyplývá, že lze použít dvoukomponentovou strukturu, kterou navrhuji autoři dotazníku. Dvě dimenze vysvětlují 49,5 % rozptylu dat (33,2 % a 16,3 % pro dvě komponenty). Po analýze hlavních komponent s rotací Varimax se objevily změny ve třech škálách v důsledku přesunu čtyř položek. Pro další zpracování dat jsme proto použili kratší verzi, do níž jsme vybrali 18 položek, které měly v našich datech největší faktorové sycení. Ve srovnání s anglickým zněním zkrácené verze (PCBS-short) obsahuje naše kratší verze poněkud jiné položky, protože polovina položek dotazníku měla ve srovnání s belgickou standardizací v české škále nízkou faktorovou zátěž. Jednotlivé položky a jejich faktorovou zátěž u celé i zkrácené české verze uvádíme v příloze.

Na dvou ortogonálních dimenzích leží 4 subškály dotazníku takto:

Na první dimenzi „Inkluze vs. Exkluze Transcendentna“ (dále IT) je umístěna subškála Second Naiveté (na kladném pólu škály, dále +IT) a Externí kritika (na záporném pólu škály, dále -IT).

Na druhé dimenzi „Doslovná vs. Symbolická interpretace“ (dále SI) je umístěna subškála Ortodoxie (na negativním pólu škály, dále -SI) a Relativismus (na pozitivním pólu škály, dále +SI).

Interní konzistence (Cronbach alfa) je u dílčích škál:

Ortodoxie, 71 ($M = 2,86$); Externí kritika, 87 ($M = 3,07$); Relativismus, 65 ($M = 4,4$); Second Naiveté, 80 ($M = 5,12$)

Reliabilita škály Relativismus je ještě na hranici akceptovatelnosti, ale koresponduje s nízkým počtem položek, reliabilita ostatních škál je dobrá.

Ortodoxie koreluje významně negativně s Relativismem ($r = -,318$; $p < ,01$). Externí kritika koreluje významně negativně se Second Naiveté ($r = -,783$; $p < ,01$) a pozitivně s Relativismem ($r = ,523$; $p < ,01$). Relativismus koreluje významně negativně se Second Naiveté ($r = -327$; $p < ,01$). Nulové korelace nacházíme mezi Ortodoxií a Externí kritikou a mezi Ortodoxií a Second Naiveté.

Řada českých výzkumů, které se zabývají výzkumem ve spojení s náboženskou dimenzí člověka, vychází ze sebehodnocení religiozity/spirituality. Systematické ověřování škál s tímto tématem není v české populaci běžné, a proto bylo obtížné nalézt vhodné škály k ověření validity škál PCBS.

Dimenzi IT (míra religiozity) jsme porovnali s kritériem sebehodnocení RS ($r = ,663$, $p < ,01$) a středně silná korelace mezi proměnnými je v tomto ohledu uspokojivá. Dimenze SI také korelovala se sebehodnocením středně silně ($r = ,575$; $p < ,01$).

Protože symbolická dimenze SI vypovídá o způsobu interpretace a váže se ke kognitivním charakteristikám jedinců, sledovali jsme korelace této dimenze s dílčími subškálami dotazníku SOC. Škála smysluplnosti (jako motivační aspekt s kognitivní složkou) mírně korelovala se symbolickou osou ($r = ,267$; $p < ,01$), zatímco ostatní škály SOC s dimenzí SI signifikantně nekorelovaly. S externím kritériem „vzdělání“ tato dimenze korelovala mírně ($r = ,228$; $p < ,01$).

Vytvoření PCBS kategorií

Pro určení čtyř odlišných typů postojů podle Wulffova modelu vyvinuli autoři dotazníku zjednodušený postup, který je založený na výpočtu hrubých skóre v několika dílčích krocích. Výpočet podle autorů koreluje se statistickou procedurou SAS ,97 na ose 1, tj. IT a ,98 na ose 2, tj. SI.

Individuální pozice každého probanda (neboli příslušnost k jednomu ze čtyř typů postoje) jsme ve dvourozměrném modelu určili pomocí standardizace hrubých skóre na každé dimenzi, které každou osu rozdělily na kladnou a zápornou část. Na základě individuálního z-skóru byli jedinci rozděleni následovně:

Ortodoxie (+IT/-SI), Externí kritika (-IT/-SI), Relativismus (-IT/-SI), Second Naiveté (+IT/+SI). Např. jedinci s kladnými hodnotami z-skóre na ose 1: +IT a záporného z-skóre na ose 2: -SI spadají do kategorie Ortodoxie.

Četnosti mezi kladnou a zápornou částí každé osy jsou srovnatelné:

I osa IT: -IT; $N = 133$; +IT $N = 145$ ($\chi^2 = ,518$; $p = ,472$)

II osa SI: -SI; $N = 137$; +SI; $N = 141$ ($\chi^2 = ,058$; $p = ,810$)

Participantů ve čtyřech kategoriích jsou rozděleni takto: Ortodoxie; N = 42, Externí kritika; N = 95, Relativismus; N = 38, Second Naiveté; N = 103.

Z hlediska četnosti jsou srovnatelné dvojice Ortodoxie–Relativismus ($\chi^2 = ,200$; $p = ,65$) a Externí Kritika–Second Naiveté ($\chi^2 = ,323$; $p = ,570$). U jiných případných kombinací dvojic by se počet probandů výrazně lišil, jako je tomu např. u dvojice Ortodoxie–Second Naiveté ($\chi^2 = 25,66$; $p < ,0001$), což limituje interpretaci výsledků při srovnávání dílčích typů postojů.

Charakteristiky osob v dimenzích a kvadrantech

Soubory s vysokou religiozitou (+IT) se neliší z hlediska věku, pohlaví a vzdělání od souboru s nízkou religiozitou (–IT). Soubory s vysokou a nízkou mírou symbolického myšlení (+SI a –SI) se od sebe neliší z hlediska věku, pohlaví, ale nacházíme statisticky významný rozdíl ve vzdělání ($p < ,01$). Osoby, které interpretují náboženské obsahy symbolicky, mají v našem souboru převážně VŠ vzdělání, zatímco v souboru s doslovnou interpretací jsou převážně osoby se vzděláním nižším.

Také v rámci kvadrantů jsme našli rozdíly ve vzdělání. 60 % osob s postojem Externí Kritika mělo VŠ vzdělání a 40 % vzdělání SŠ nebo nižší (poměr 3 : 2 zhruba odpovídá poměru v celém souboru). U osob ve IV kvadrantu 75 % osob s postojem Second naiveté mělo VŠ vzdělání zatímco pouze 25 % osob v tomto kvadrantu mělo vzdělání SŠ nebo nižší (poměr 3 : 1). Osoby v kvadrantu Ortodoxie byly vyrovnány (1 : 1) z hlediska vzdělání VŠ a SŠ.

Poté jsme u celého souboru realizovali regresní analýzu (metodou stepwise), abychom zjistili, zda se některá z dimenzí ukáže jako prediktor závisle proměnné „Kvalita života“ (WHOQOL-BREF). Do modelu byly jako nezávisle proměnné vloženy SOC, SO, LOC, GQ 6 a PCBS (dimenze IT a SI) a demografické proměnné pohlaví, věk, vzdělání. Výsledky ukazují tabulka 1.

Tabulka 1

Soubor	Prediktory	Standard. beta	t-skor	Sign.
N = 278	SOC	,343	6,301	,0001
	SO	,223	4,240	,0001
	LOC	,190	3,608	,0001
	věk	,128	2,578	,0100
				$R^2_{adj} = ,342$

Z výsledků testování vyplývá, že prediktory kvality života v tomto souboru jsou smysl pro soudržnost, sociální opora, místo kontroly a věk, které vysvětlují 34 % rozptylu závisle proměnné. Žádná z dimenzí dotazníku PCBS (IT a SI) specificky nepredikovala kvalitu života v našem souboru.

Nakonec jsme analýzou rozptylu ANOVA zjišťovali, zda nalezneme rozdíly mezi různými typy postojů ve vztahu k vybraným charakteristikám, které jsme srovnávali podle: a) dvou hlavních os (+IT/–IT; +SI/–SI), které označují rozdíly v religiozitě (IT) a ve způsobu interpretace (SI). U dimenzí jsme provedli kategorizaci na nízkou a vysokou míru, takže vznikly 4 kategorie: +IT, –IT, +SI, –SI. Porovnávali jsme kladnou a zápornou kategorii podél každé z obou os.

b) čtyř typů postojů (Ortodoxie, Externí kritika, Relativismus, Second Naiveté), které jsme rozdělili do čtyř kvadrantů podle zmíněného postupu převedením na z-skór.⁴

Ze čtyř typů postojů jsme vybrali pro porovnání charakteristik následující dvě dvojice: Externí kritika–Second Naiveté (postoje I) reprezentují nejvíce protikladné postoje na škálách (–IT, –SI versus +IT, +SI). Z hlediska porovnání rozdílných charakteristik proto nejlépe vystihnou rozdílné charakteristiky osob. Nevýznamný rozdíl mezi četnostmi v každém z typů postojů umožňuje srovnat výsledky. Postoje typu Ortodoxie–Second Naiveté (postoje II) jsme porovnali, abychom zjistili, zda se odlišují charakteristiky osob, které jsou religiozni, ale zároveň odlišně interpretují a chápou náboženské texty a obsahy (+IT, –SI versus +IT, +SI).

U zmíněných typů postojů budeme sledovat následující charakteristiky: spokojenost se životem (SWLS), kvalitu života (WHOQOL-BREF), smysl pro soudržnost (SOC), sociální oporu (SO), místo kontroly (LOC), vděčnost (GQ 6). Pro určení charakteristiky jsme použili souhrnný skór. Statisticky významné rozdíly získané pomocí ANOVA ukazuje tabulka 2.

Tabulka 2

		Inkluze/ Exkluze 1. osa	Doslovný/ Symbolický 2. osa	ExtKritika/ SecNaiveté postoje I	Ortodoxie/ SecNaiveté postoje II
		+IT vs –IT	+SI vs –SI	–IT –SI vs +IT +SI	+IT –SI vs +IT +SI
	hodnota F, t	sign.	sign.	sign.	sign.
SWLS	F _(4,593) = –3,632 ¹		p = ,040	p < ,0001 ¹	p = ,040
WHOQOL	F _(1,779) = 2,133				p = ,034
SOC	F _(3,016) = –2,614		p = ,010		
	F _(3,016) = 3,242				p = ,002
SO	F _(3,003) = –2,055		p = ,042		
	F _(3,003) = –2,894			p = ,004	
LOC	F _(3,151) = –2,944	p = ,004			
GQ 6	F _(27,575) = 5,248 ²	p < ,0001 ²	p < ,0001	p < ,0001	p = ,003

^{1, 2} = uvedená hodnota t platí jen pro dané označené výsledky

Výsledky

Porovnání osob podle osy 1 vypovídá o rozdílech mezi religiozními a ne-religiozními postoji. Více religiozni jedinci (+IT) mají statisticky významně vyšší míru vděčnosti, ale současně tendují k externímu místu kontroly, na rozdíl od osob méně religiozních (–IT), které umísťují místo kontroly blíže k internímu pólu.

⁴ Rozdělení podle z-skóru lze využít jen v rámci porovnávání charakteristik našeho souboru a jeho nevýhodou je, že neumožňuje srovnání respondentů s jiným souborem, protože by stejný skor mohl v jiném souboru vést k zařazení do jiného typu kvadrantu.

Porovnání osob podle 2. osy vypovídá o rozdílech, které se vážou na odlišné způsoby interpretace náboženských obsahů. Osoby se symbolickou interpretací (+SI) prožívají ve svých životech vyšší míru spokojenosti, uvádějí vyšší sociální oporu, jsou resilientnější (mají vyšší míru smyslu pro soudržnost, integrity) a jsou vděčnější než osoby, které interpretují náboženskou oblast doslovně (-SI).

Při porovnání vybraných typů postojů (kategorií, podle kvadrantů) se ukázaly tyto rozdíly: Lidé s postojem Second Naiveté prožívají více spokojenosti v životě, mají více sociální opory a vděčnosti než lidé s postojem Externí Kritiky. Lidé s postojem Second Naiveté vnímají vyšší spokojenost se životem, mají vyšší kvalitu života i vyšší hladinu resilience (smyslu pro soudržnost, integritu) a jsou více vděční než lidé s postojem Ortodoxie.

Diskuse

Provedená analýza hlavních komponent dovoluje použít dvoukomponentovou strukturu podle originální verze, avšak v rámci škál (kromě Ortodoxie) jsme zaznamenali přesuny některých položek. Z obsahové analýzy položek vyplývá, že k přesunům mohlo dojít díky odlišnému vnímání položek českými respondenty anebo v důsledku významového posunu při překladu.

Psychometrické charakteristiky škály byly ověřovány předběžně, v rámci pilotní adaptace dotazníku. Interní konzistence tří škál (i ve zkrácené verzi) je dobrá, u škály Relativismus je na hranici přijatelnosti. Je jisté, že by mělo dojít k dalším úpravám položek a dalšímu ověření úplné i zkrácené verze.

Zahraniční literatura s PCBS prokázala lineární vztahy mezi oběma dimenzemi a indikátory duševního zdraví (Dezutter, Soenens, Hutsebaut, 2006). V našem souboru není žádná z obou dimenzí PCBS prediktorem kvality života. Důvodem může být volba dotazníku na zjišťování kvality života, který dobře diskriminuje mezi klinickou a běžnou populací, ale pravděpodobně nemá dostatek senzitivních položek k zachycení rozdílů typu přesvědčení u běžné (neklínické) populace. Podle Pargamenta (1997) přinášejí studie zabývající se vztahem mezi R/S a pozitivními znaky duševního zdraví menší počet statisticky významných výsledků než studie, které zkoumají vztah mezi R/S a symptomy psychopatologie. Dimenze IT i SI korelují obě středně silně se sebehodnocením religiozity/spirituality, což nasvědčuje tomu, že osa SI není vnímána indiferentně, ale spíše v souvislosti s religiózním zaměřením dotazníku, a to by mohlo ovlivňovat postoje a odpovědi našich probandů na jednotlivé položky. Specifický způsob reagování na dotazníky s náboženským obsahem popisuje Pargament (1999) jako dva vyhraněné postoje, buď záporně laděný „nerozlišující antireligiózní“, nebo kladně laděný „nerozlišující proreligiózní postoj“ („anti-religious nebo pro-religious undiscriminative“), což znamená sklon k odpovědím na religiózní položky bez ohledu na jejich obsah podle již dříve utvořeného postoje. Je možné, že se tento způsob odpovědí promítl do reakcí našich probandů.

Při exploraci čtyř typů postojů a jejich vztahů k některým charakteristikám se částečně potvrdily výsledky popsané v zahraniční odborné literatuře u proměnných kvalita života, spokojenost se životem, sociální opora a vděčnost.

V našem souboru jsme celkově našli více rozdílů mezi proměnnými podle kritéria symbolického myšlení (osa SI) než podle kritéria religiozity/spirituality (osa IT); rozdíly na ose IT jsme našli pouze u proměnné místo kontroly (LOC) a vděčnost (GQ). Osoby

s vyšší religiozitou (+IT) mají místo kontroly umístěné více k externímu pólu, což je překvapivý výsledek vzhledem k opačným závěrům mnoha studií, které našly kladné korelace interního místa kontroly (LOC) s religiozitou. Tyto rozdíly jsme ale nenašli mezi kvadranty II a IV (Externí kritika a Second Naiveté), a tak mohou k významným rozdílům v LOC v rámci osy IT (v celém souboru) přispívat rozdíly v LOC u osob v méně početných kvadrantech v našem souboru (a zejména pak osob s postojem Ortodoxie, které tendovaly k nejvíce externímu místu kontroly ze všech typů postojů); LOC v I a III i v I a II kvadrantu se statisticky významně liší ($p < ,05$). Odborná literatura přinesla v posledních letech k problematice LOC a R/S některá nová zjištění – někteří autoři totiž poukazují na to, že běžně užívaný Rotterův koncept nedokáže dobře diferencovat rozdíly v LOC u religiózně a nereligiózně orientované populace a považují LOC za multidimenzionální konstrukt. Domnívají se, že „běžná“ škála LOC u R/S populace nezachycuje dobře specifické charakteristiky konstruktů (Fiori et al., 2006). Blíže k vysvětlení vztahu k místu kontroly u R/S populace se zdá být koncept Pargamenta (1997), který rozlišil tři styly zvládnání a kontroly nad situací (spolupracující, sebeřídící a podržující se) podle toho, jak věřící vnímá svůj vztah s Bohem. Např. kooperativní styl zvládnání vnímá Boha jako partnera při rozhodování a koreluje s lepší adjustací. Nedávno byl identifikován ještě čtvrtý styl zvládnání, tzv. „surrounded“ (být ohraničen, obklopen, ochráněn), který spočívá ve vědomém přenechání nekontrolovatelných věcí (např. důsledků nemoci, uzdravení) Bohu, aniž by se člověk stal zcela pasivním. Postoj „nechat být“ a „spoléhat se na Boha“ koreloval u pacientů po kardiologické operaci s lepší adjustací (Ai et al., 2005). V některých nekontrolovatelných situacích totiž může být snaha po kontrole situace neadaptivním postojem, když nepřináší hledanou změnu. Tyto postoje vůči externí příčině událostí (Bohu) jsou specifické copingové prostředky R/S osob, a ty se mohou promítat také do výsledků v našem souboru. Sklon k umístění kontroly na „externí pól“, aniž by koreloval s nižší kvalitou života u našich religiózních respondentů, může svědčit pro tendenci ponechat si odstup nad událostmi (korelace LOC u postojů Ortodoxie a Second Naiveté je statisticky nevýznamná), což se prokazuje jako zdravá strategie.

Neprokázali jsme rozdíly ve spokojenosti se životem, výšce sociální opory nebo v kvalitě života mezi více a méně religiózními osobami. Tento výsledek může svědčit pro obdobné hodnoty či postoje k životu u věřících i nevěřících v našem souboru. Religiozita se projevuje jako „přidaná hodnota“ obzvláště v situacích krize, stresu, a proto se nemusí promítat do výsledků kvality života u běžné neklinické populace. Koresponduje také s poznatky výzkumu Dienera, Taye a Myerse (2011), kteří na základě mezikulturního srovnání potvrdili, že v prosperujících společnostech s mnoha dalšími psychologickými zdroji je hladina osobní pohody méně závislá na religiozitě než v zemích s nižší životní úrovní.

Vyšší míra sociální opory u osob +SI může korespondovat s faktem, že v několika výzkumech PCBS a pětifaktorového dotazníku Big Five (Huntely, Peeters, 2005) korelovala symbolická interpretace s osobnostními rysy přívětivost a otevřenost. Rys přívětivost souvisí s kompetencí v interpersonálních vztazích, a to opět souvisí se schopností poskytovat i získávat sociální oporu od přátel. Smysl pro integritu/soudržnost vyjadřuje resilienční charakteristiky osoby. Kognitivní složky škály SOC by mohly vysvětlovat, proč nacházíme v této charakteristice významné rozdíly u osob s nižší a vyšší mírou symbolického myšlení. Spokojenost se životem je kognitivní složka komplexu well-being a její vyšší míra u osob s vyšší mírou symbolické interpretace (+SI) patrně koresponduje i s výškou vzdělání (vyšší vzdělání u symbolicky uvažujících jedinců v našem souboru).

Důležitým poznatkem je nalezení odlišných charakteristik mezi dvěma typy religiálních postojů (Ortodoxie a Second Naiveté, tj. I. a IV. kvadrant). Zjištění o rozdílech u religiálních postojů (I. a IV. kvadrant) ve vztahu k psychosociálním charakteristikám jako je smysl pro soudržnost, kvalita života a spokojenost se životem replikují zahraniční výsledky a upozorňují na význam obou hledisek ve výzkumech religiozity (dimenze IT i SI). Jedinci s postojem Ortodoxie byli méně empatictí nežli ti s postojem Second Naiveté ve výzkumu B. Durieze (2004). Interpersonální senzitivita (empatie) koresponduje v jiných výzkumech s vděčností.

Míra vděčnosti se ve všech srovnávaných typech postojů v našem souboru významně zmenšovala v tomto pořadí: Second Naiveté, Ortodoxie, Relativismus, Externí kritika. Potvrdila se vyšší vděčnost osob s vyšší religiozitou (na ose +IT), což odpovídá poznatkům o kladné korelaci mezi religiozitou a vděčností.

Lidé v kvadrantech Externí kritika a Second Naiveté se nelišili ve smyslu pro soudržnost, kvalitě života a místu kontroly. Výsledky u těchto dvou typů postojů mohou souviset např. s vyšší autonomií nebo vzděláním.

Porovnání výsledků z tohoto výzkumu (zvl. z hlediska kvadrantů Ortodoxie a Second Naiveté) ve srovnání se zahraniční literaturou tak poukazuje na relevanci dotazníku i v naší populaci, i když výsledky lze interpretovat jen s velkou opatrností vzhledem k malému počtu osob s postojem Ortodoxie v našem souboru.

Rozdělení respondentů na čtyři kategorie vedlo ke vzniku dvou početnějších a dvou méně početných podsouborů, jejichž nestejná velikost předurčuje naše zkoumání pouze k předběžné sondě do oblastí, které dotazník může zkoumat. Postoj Relativismus, který by bylo zajímavé srovnat s ostatními postoji, jsme do naší analýzy nezahrnuli vůbec z důvodu nízkého počtu probandů a také proto, že zkrácená i úplná verze této subškály mají nejhorší vnitřní konzistenci ze všech subškál PCBS. Z hlediska obsahové analýzy se některé položky a jejich zařazení do této škály jeví jako sporné a při srovnání s originální verzí jsme objevili nejvíce přesunů a také významových nejasností (**čtyři** položky z této škály mají v celém dotazníku vůbec nejslabší faktorové sycení).

Nevýhoda rozdělení podle respondentů do kvadrantů podle z-skóru, který jsme použili pro statistickou analýzu našeho souboru, spočívá v tom, že získané výsledky mají jen relativní platnost – platí sice ve sledovaném souboru, ale nelze je již porovnávat s jinými soubory (stejný skóre zde by v jiném souboru mohl umístit probanda do jiného kvadrantu).

Také demografické parametry souboru byly specifické ve dvou charakteristikách (vzdělání a religiozita) a limitují získané výsledky a jejich interpretaci. V našem souboru převažovaly osoby s VŠ vzděláním (na rozdíl od průměrného vzdělání v české populaci) a netypické pro naši populaci bylo i zastoupení osob z hlediska religiozity/spirituality. Signifikantní rozdíl mezi probandy s vyšší a nižší mírou symbolického myšlení (osa SI) v parametru vzdělání nás informuje o důležitosti vzdělání při formování úsudku o náboženských či s náboženstvím spjatých obsazích na rozdíl od ostatních proměnných, u nichž jsme asociace se vzděláním nenalezli: tj. vzdělání nebylo prediktorem kvality života a ani po binomickém rozdělení pro „spokojenost se životem“, „místo kontroly“, „vděčnost“ nebo „sociální oporu“ se podsoubory v proměnné „výše vzdělání“ nelišily. Je možné, že tyto výsledky způsobily specifické charakteristiky souboru religiálních respondentů, z nichž 60 % žije ve velkoměstě, což bývá spojeno s vyšším vzděláním a dalšími specifickými postoji (Nešpor, Hamplová, 2009).

Závěr

Z výzkumné literatury je známo, že neexistuje jediný typ religiozity a spirituality a variabilita R/S se promítá do odlišných hodnotových systémů, přesvědčení, postojů a dalších psychosociálních proměnných. Tyto fenomény mají opět do určité, a někdy i značné míry vliv na biopsychosociální zdraví jedince i celé společnosti.

Dotazník PCBS je nástroj, který vychází z promyšlené teorie a umožňuje odlišovat různé postoje k religiozitě. Z řady zahraničních výzkumů uskutečněných pomocí dotazníku PCBS vyplývá skutečnost, že schopnost symbolicky chápat náboženské (i kulturní) obsahy je jednou z nejdůležitějších rysů/znaků zdravé religiozity a spirituality, což se potvrdilo i v našem pilotním výzkumu. Potvrdil se fakt, že mezi osobami, které se hodnotí jako religiózní/spirituální, lze rozlišovat mezi osobami s uzavřeným a otevřeným (více liberálním) postojem, a tyto postoje se pak promítají do dalších charakteristik jako je kvalita života, spokojenost se životem, způsob kontroly nad událostmi, smysl pro soudržnost (integritu) a prožitku vděčnosti. Z výsledků je patrné, že i v Čechách platí Wulffova teoretická tvrzení o tom, že lidé, kteří náboženství (resp. kulturní hodnoty spojené s náboženským obsahem) interpretují podobným způsobem (buď symbolickým, nebo doslovným), mohou mít více shodných charakteristik bez ohledu na míru religiozity než osoby, které jsou religiózní, ale současně religiozitu interpretují dvěma odlišnými způsoby. Zároveň se prokázalo, že religiózní osoby mají řadu podobných charakteristik, které vyplývají z centrální role náboženství v jejich životě. Rozdíly v zastoupení položek ve škálách PCBS, které jsme objevili u české verze v porovnání s originální verzí, nabádají k opatrné interpretaci výsledků a zároveň k další nutnosti zkoumat, zda je příčina ve složení souboru, či jde o určitý přístup k religiozitě charakteristický pro českou populaci, anebo se jedná o důsledky významového posunu při překladu.

V České republice zatím nemáme k dispozici mnoho dotazníků, které by se takto specificky zaměřovaly na různé typy religiozity/spirituality u osob, které se hlásí k institucionálně zakotvené víře a které by současně umožňovaly srovnání R/S osob s „většinou“ populací např. z hlediska kvality života, sociální opory, resilience a dalších charakteristik označovaných jako „lidské pozitivní kvality/ctnosti/charakterové síly“. Výzkumy realizované dotazníkem PCBS by proto mohly v budoucnu napomoci lépe proniknout do povahy jevů, souvisejících přímo i nepřímo se zdravím či psychopatologií. Prostřednictvím škály PCBS se mohou výzkumníci zaměřit i na vztah R/S a osobnostních rysů nebo na vztah R/S s kognitivními styly, přesvědčeními a postoji (např. otevřené vs. uzavřené myšlení, liberální vs. konzervativní postoje, fundamentalismus, konformismus, autoritářství, rasistické postoje, etnocentrismus, různé typy předsudků, altruismus atd.), které představují širokou škálu jevů na individuální i společenské úrovni (zdravé postoje vs. postoje patologické/ nežádoucí). V neposlední řadě by výzkumy s tímto nástrojem mohly přispět k prohloubení teoretických znalostí o religiozitě a spiritualitě.

LITERATURA

- Adamovová, L. (2006). Náboženský fundamentalismus z pohledu osobnostních a kognitivních charakteristik. In: Striženeč, M. (Ed.): *Religiozita, Spiritualita a osobnost*. Bratislava: Ústav experimentálnej psychologie, SAV, 55–103.

- Adamovová, L. (2013). Wise religiosity: the relationship between religiosity and wisdom moderated by personality traits. *Studia psychologica*, 55(3), 181–193.
- Ai, A., Peterson, Ch., Rodgers, W., Tice, T. N. (2005). Effects of faith and secular factors on locus of control in middle-aged and older cardiac patients. *Aging & Mental Health*, 9(5), 470–481.
- Clements, A. D., Ermakova, A. V. (2011). Surrender to God and Stress: A possible link Between Religiosity and Health. *Psychology of Religion and Spirituality*, 4(2), 93–107.
- Dezutter, J., Soenens, B., Hutsebaut, D. (2006). Religiosity and mental health: A further exploration of the relative importance of religious behaviors vs. religious attitudes. *Personality and Individual Differences*, 40(4), 807–818.
- Diener, E., Tay, L., Myers, D. G. (2011). The Religion Paradox: If Religion Makes People Happy, Why Are So Many Dropping Out? *Journal of Personality and Social Psychology*, 101(6), 1278–1290.
- Duriez, B., Hutsebaut, D. (2000). The relation between religion and racism: the role of post-critical beliefs. *Mental Health, Religion & Culture*, 3(1), 85–102.
- Duriez, B. (2004). Are religious people nicer people? Taking a closer look at the religion-empathy relationship. *Mental Health, Religion & Culture*, 7(3), 249–254.
- Duriez, B., Soenens, B. (2006). Religiosity, moral attitudes and moral competence: A critical investigation of the religiosity-morality relation. *International Journal of Behavioral Development*, 30 (1), 76–83.
- Duriez, B., Dezutter, J., Neyrinck, B., Hutsebaut, D. (2007). An introduction to the post-critical belief scale: Internal structure and external relationships. *Psyke and Logos*, 28, 767–793.
- Fiori, K. L., Brown, E. E., Cortin, K. S., Antonucci, T. C. (2006). Locus of control as a mediator of the relationship between religiosity and life satisfaction: Age, race, and gender differences. *Mental Health, Religion & Culture*, 9(3), 239–263.
- Fontaine, J. R. J., Duriez, B., Luyten, P., Hutsebaut, D. (2003). The internal structure of the post-critical belief scale. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 501–518.
- Fontaine, J. R. J., Duriez, B., Luyten, P., Corveleyn, J., Hutsebaut, D. (2005). Consequences of a multidimensional approach to religion for the relationship between religiosity and value priorities. *International Journal for the Psychology of Religion*, 15, 123–144.
- Fox, A., Thomas, T. (2008). Impact of religious affiliation and religiosity on forgiveness. *Australian Psychologist*, 43(3), 175–185.
- Hamplová, D., Nešpor, Z. R. (2009). Invisible Religion in a “Non-believing” Country: The Case of the Czech Republic. *Social Compass*, 56, 581–597.
- Luyten, P., Corveleyn, J., Fontaine, J. R. J. (1998). The relationship between religiosity and mental health: distinguishing between shame and guilt. *Mental Health, Religion & Culture*, 138(4), 165–184.
- Martos, T., Thege, K. B., Steger M. F. (2010). It’s not only what you hold, it’s how you hold it: Dimensions of religiosity and meaning in life. *Personality and Individual Differences*, 49, 863–868.
- Neyrinck, B., Hutsebaut, D. (2003): Religious belief (not necessarily) embedded in basic trust and receptivity. *Journal of empirical theology*, 17(1), 85–99.
- Pargament, K. I. et al. (1988). Religion and the problem-solving process: Three styles of religious coping. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 27, 90–104.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K. I. (1999): The psychology of religion and spirituality? Yes and no. *International Journal for the Psychology of Religion*, 9(1), 3–16.
- Řičan, P. (2006). Spiritualita jako klíč k osobnosti a lidským vztahům. *Československá Psychologie*, 50(2), 119–137.
- Striženeč, M. (2001). *Súčasná psychológia náboženstva*. Bratislava: Iris.
- Striženeč, M. (2007). *Novšie psychologické pohľady na religiozitu a spiritualitu*. Bratislava: Slovak Academic Press.
- Wallston, K. A. et al. (1999). Does God Determine Your Health? The God Locus of Health Control Scale. *Cognitive Therapy and Research*, 23(2), 131–142.
- Wulff, D. M. (1997). *Psychology of religion: Classic and Contemporary* (2nd ed.). New York: Wiley.

ADAPTATION OF POST-CRITICAL BELIEF SCALE QUESTIONNAIRE, AND FIRST EXPERIENCE WITH ITS USE DURING RELIGIOSITY RESEARCH IN CZECH POPULATION

R. HACKLOVÁ

ABSTRACT

The first aim of the study was to examine psychometrics of a Czech pilot version of the PCBS-short, the second aim was to test differences in scores between four religious attitudes and selected psychosocial aspects of personality. The sample consisted of 278 adults (104 men and 174 women, average age 41.9 years). Methods: The Czech pilot version of Post-critical belief scale-short (PCBS-short) was used to measure Wulff's religiosity dimensions. To measure some aspects of positively defined mental health the following methods were selected: WHOQoL-BREF (measure for quality of life), SOC (sense of coherence, integrity), PSSS (perceived social support), and GQ 6 (dispositional gratitude), LOC (locus of control). The principal component analysis confirmed two componential solutions. The structure of PCBS-short scale consists of two dimensions and four subscales. Four groups of religious attitudes (Orthodoxy, External Critique, Relativism, and Second Naiveté) were described on the basis of standard z-scores and two couples out of four quadrants were selected and compared. Results of the study showed that none of the religion dimensions were proved as a significant predictor of quality of life. People in Second Naiveté quadrant had significantly better satisfaction with life, perceived social support and gratitude than people in External Critique quadrant. People in Second Naiveté quadrant had significantly better quality of life, satisfaction with life, sense of coherence and gratitude than people in Orthodoxy quadrant.

Keywords: religiosity, spirituality, approaches to religion, mental health, conviction, social support, locus of control, gratefulness, Belgium

ADAPTATION DER POST-CRITICAL BELIEF SCALE UND ERSTE ERFABRUNGEN MIT DER ERFORSCHUNG DER RELIGIOSITÄT BEI DER TSCHECHISCHEN POPULATION

R. HACKLOVÁ

ABSTRAKT

Das erste Ziel der Studie war es, psychometrische Qualitäten der tschechischen Pilotversion der PCBS-kurz zu untersuchen. Zweites Ziel war es, die Unterschiede zwischen vier religiösen Einstellungen und ausgewählten psychosozialen Aspekten der Persönlichkeit zu testen. Die Probe bestand aus 278 Erwachsenen (104 Männer und 174 Frauen, Durchschnittsalter 41,9 Jahre). Methoden: Die tschechische Pilot-Version der Post-Critical Belief Scale-kurz (PCBS-kurz) wurde verwendet, um Religiosität im Sinn von Wulff Dimensionen zu messen. Um einige Aspekte positiv definierter psychischer Gesundheit zu messen, wurden folgende Methoden gewählt: WHO-QOL-BREF (Maß für Lebensqualität), SOC (Gefühl der Kohärenz, Integrität), PSSS (wahrgenommene soziale Unterstützung) und GQ 6 (Disposition zur Dankbarkeit), LOC (Locus of Control). Die Hauptkomponentenanalyse bestätigt eine Zweikomponentenlösung. Die Struktur der PCBS-kurz besteht aus zwei Dimensionen und vier Subskalen. Die vier Gruppen von religiösen Einstellungen (Orthodoxie, Externe Kritik, Relativismus, Zweite Naivität) wurden auf der Basis von Standard-z kreiert. Zwei Paare wurden aus den vier Quadranten ausgewählt und verglichen. Die Ergebnisse der Studie zeigten, dass keine der Dimensionen der Religion sich als signifikanter Prädiktor für die Lebensqualität erwiesen hat. Die Menschen im Quadrant der zweiten Naivität hatten signifikant höhere Lebenszufriedenheit, wahrgenommene soziale Unterstützung und Dankbarkeit als die Menschen im Quadrant der Externen Kritik. Die Menschen im Quadrant der zweiten Naivität hatten signifikant höhere Lebensqualität, Lebenszufriedenheit, Kohärenzgefühl und Dankbarkeit, als die Menschen im Quadrant der Orthodoxie.

Schlüsselwörter: Religiosität, Spiritualität, Ansätze der Religion, mentale Gesundheit, Soziale Unterstützung, Locus of Control, Überzeugung, Dankbarkeit, Belgien

PhDr. Renata Hacklová, Ph.D., Státní zdravotní ústav.

PŘÍLOHA

Post-Critical Belief Scale (PCBS)

České znění dotazníku⁵ a faktorové sycení položek u škál

Č	Kv	Obsah položky	Faktor. zátěž	
			I	II
1	S	Bible obsahuje hlubší pravdu, která může být objevena pouze osobním prožitkem.	,690	
2	R	Smysl zázraků v Bibli můžeme pochopit jen tehdy, když budou umístěny do určitého historického kontextu.		,126
3	O	Smysluplný život lze žít pouze tehdy, jestliže člověk věří.		,599
4	O	Bůh byl jednou pro vždy a zcela definován, a proto je nezměnitelný.		,642
5	E	Víra je spíše jako sen, ze kterého se stává iluze, když se člověk setká s těžkostmi v životě.	-,717	
6	S	Bible je průvodce plný znamení, když člověk hledá Boha, a ne jen historický popis.	,787	
7	O	Navzdory moderní racionalitě věřím, že Marie byla skutečně panna, která porodila Ježíše.		,724
8	E	Příliš mnoho lidí bylo utiskováno ve jménu Boha, než aby bylo možné ještě věřit.	-,713	
9	R	Každá výpověď o Bohu je výsledek doby, v níž vznikla.		-,503
10	S	Navzdory tomu, že Bible byla napsána v úplně jiném historickém kontextu, než je náš, si zachovává základní poselství.	,826	
11	O	Pouze hlavní náboženské tradice zaručují přístup k Bohu.		,506
12	S	Protože Ježíš je pro mě především vůdčí princip/životní vzor, moje víra by nebyla ovlivněna, ani kdyby vyšlo najevo, že jako historická osoba nikdy neexistoval.	,410	
13	R	Náboženství je v podstatě závazek bez absolutní záruky.		-,287
14	O	Náboženství je jediná věc, která činí život v každém ohledu smysluplným.		,752
15	R	Způsob, jak lidé prožívají svůj vztah k Bohu, je vždy zbarven dobou, v níž žijí.		-,118
16	S	Historická přesnost biblických příběhů není pro mou víru v Boha podstatná.	,524	
17	O	Na každou náboženskou otázku existuje nakonec vždy pouze jediná správná odpověď.		,595
18	E	Bůh je pouze jméno pro nevysvětlitelné.	-,529	
19	R	Oficiální učení církve a další výpovědi o Bohu/absolutní vůli zůstanou vždy relativní, protože jsou předávány lidmi v určité době.		-,559

⁵ Překlad položek R. Hacklová.

20	E	Svět biblických příběhů je nám tak vzdálený, že má pro nás jen malý význam.	-,781	
21	O	Pouze kněz může dát odpověď na důležité náboženské otázky.		,422
22	E	Vědecké chápání světa a života udělalo náboženské chápání zbytečným.	-,808	
23	E	Bůh se mění společně s dějinami lidstva, a proto je změnitelný.	-,604	
24	R	Jsem si vědom, že je moje náboženské přesvědčení pouze jedním z mnoha dalších.		-,272
25	O	Myslím, že biblické příběhy by měly být chápány doslovně – tak, jak jsou napsány.		,322
26	S	Původní poselství Kristovo (je) stále hodnotné navzdory mnoha nespravedlnostem, které se ve jménu Křesťanství staly.	,837	
27	E	Víra v podstatě není ničím více než ochrannou sítí pro lidské obavy.	-,819	
28	S	Jak sekulární tak náboženské koncepty světa podávají hodnotné odpovědi na důležité otázky života.	,529	
29	E	Plně pochopit, co náboženství znamená, může jen ten, který stojí mimo ně.	-,539	
30	E	Víra je vyjádřením slabé osobnosti.	-,600	
31	R	Neexistuje absolutní smysl života, pouze určitý směr, který je pro každého z nás odlišný.		,600
32	R	Náboženství slouží často jako nástroj k získání moci a to je dělá nedůvěryhodné.		-,630
33	S	Stále se považuji za křesťana, ačkoli nesouhlasím s mnohými věcmi, které se v minulosti ve jménu Křesťanství staly.	,697	

Položky označené tučně tvoří zkrácenou verzi dotazníku.